

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№122
(19159)

2018 чылдың
октябрь 18
четверг

Хүннүн үнери — 07:06
Ажары — 17:22
Хүн дурту — 10:16

Садар өртээ хостуг 12+

Хүннүн медээлери

ОДЖЕТ КАМГАЛАЛЫНДА

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол акчылары база регион сайыттары, федералдыг бюджеттен акшалан-ышкын алыр кылдыр санаан республикаларын Россия Чазаның аларына камгалаар дээш, Москвада берген.

О удаада Тываның делегациязы федералдыг акшаландырышкынче чагы-иниң өскерткен чаа чуруму-биле пдаар. Республика келир чылдың не программаларына киржиринден да, чоокку алды чылда боттандыра-рлуг Россияның Президентизиниң аа национал төлөвилелинге кир-дээш туржур. Ындыг болзажок бан Кара-оол өске регионнарга ээрге, дең эвес байдалда Россия Фе-циязының субъектилеринге саң-хөө-зын бээриниң негелдезин өскерт-йинда элээн каш санал-оналдыг аны кылыр планныг.

2019 чылдың бюджет акша-хөрөң-камгалаар дээш, делегация чедип-ивис. Ужуп келгеш-ле, үе чидирбези-и, федералдыг яамыларга хуваажып-авыс» — деп, Тываның Баштыңы Шол-бана-оол социал четкилерде бодунуң-нда октябрь 15-те бижээн.

ТЫВАДА ЧИИК

Ф-тиң Тудуг яамызының дыңнадып-ры-биле алырга, чоннуң коммунал-дузазы дээш төлөвейн турар өрези-рлн. рубль чедир өскөн. Тывада бо-үзүг база-ла өөрүнчүг эвес. Чижээ, италдыг септелге дээш бистиң рес-тикада 1 кв. метр шөлге онааштыр-блди төлээр. Ону чурттап ора-ыңының шөлүндөн санаар. Тос каыт-тургускан бажыңнарда 5 рубль 8-сек болур, чүге дизе ында лифтини-и санап турар. Киж бодаарга, төлө-аар хире хөй акша эвес-тир. Ын-даа болза найысылалдың чамдык-такчылары капитал септелге, ком-ал ачы-дузазы дээш төлөвилерни-аанда төлөп албайн өрези көвүдөп,-үренчиг байдалда келген. Россияның-ионнарында капиталдыг септелге-ш төлөвилер аңгы-аңгы: Бурятияда 1-метрге хамаарыштыр 7 рубль, Липец-аста 5 рубль 60 көпеек. Тывада чиик-кажыл.

ИНТЕРНЕТ-МӨӨРЕЙЛЕР

ТР-ниң Адалар болгаш Иелер хүнүн-ге-ар болдуруп, интернет таварыш-ы-«Ача дугайында сөс», «Аваларга-ейи» деп мөөрейни чарлаан. Аңаа-рап өстүрүп каан ада-иезинге ынак-лын илередиксээн киж бүүзү киржип-тур. Чаш чораан чылдарындан солун-гүлери, чурук-хөрүктүг сактышкын-ны, чечен чугааларны, шүлүктөр-ириштирер. Материалдарны-чаДугайындаСос#АваларгаМөгейи-п хештег-биле интернетте социал-килерге салыр.

40 ЧЫЛДААНЫНГА

Тываның Композиторлар эвилелиниң-чылдаанынга тураскааткан ыры бижип-руур авторлар болгаш күүседикчилер-азына мөөрей-фестивальды октябрь-19 хүннеринде Кызылдың А.Б. Чыр-п-оол аттыг уран чүүл колледжинге-тирер. Мөөрей ийи угланышкынга —-позиция болгаш күүселде уран чүүлү-п номинацияларга болур.

АКВАФЕРМАНЫ АЖЫДАР

Көдээ ажил-агый хереклекчи-лериниң «Далай» кооперативи бо-чылын бодунуң баазазына аква-ферманы ажыдарын шийтпирлээн. Ынчангаш Чазак Даргазының гран-тызын алыры-биле мөөрейге 2,5-млн. рубль түңнүг «Хааглыг суглуг-черге стерильды балыкты өстүрери, балык үүргенелерин бүдүрери» тө-лөвилелди кириген.

Акваферма — индустриалдыг балык-ажыл-агый адырында чаа угланышкын-болур. Ооң онзагайы — агаар-бойдустуң-байдалындан хамаарылга чокка, бас-сейннерге азы муңгаш суглуг черлерге-балыктарны кончуг дүргөн өстүрери.

Москва хоорайда тускай угланыш-кынныг «Русахвтехника» КХН-ден аква-фермага тургузар дериг-херекселдерни-садып алыр керээни чарган. Балык-өстүрер бассейни, ооң суг солчулгазын-хандырап системаны, гидроциклон, суг-чылыдар дериг-херекселдерни, лабора-тория, био-шүүр дээш өске-даа техника-ны садып алыр.

Омск областың «Бородино» балык-ажыл-агый заводундан аквафермага-ажаап өстүрери-биле 50-ден 70 грамм-хире деңзилиг, 500 санныг осетра бай-лаңнарын чоокта чаа эккелген.

Осетраны ажаап-өстүрери 9 ай чеде-даа бээр болза, орулгалыг бизнес кыл-дыр санап турар. Чүге дээрге осетра аар-өртектиг балыктарга хамааржыр. Чаа тут-кан балыкты доңургаш база оон кылган-продукцияларны садарын планнаан. Оон-аңгыда «Далай» кооперативтиң удуртул-газы балык үүргенелерин садып алгаш, байлаңнар кылдыр өстүргөш, Тываның-хөлдер, хемнеринче салыр планныг.

Көдээ ажил-агый хереклекчилериниң

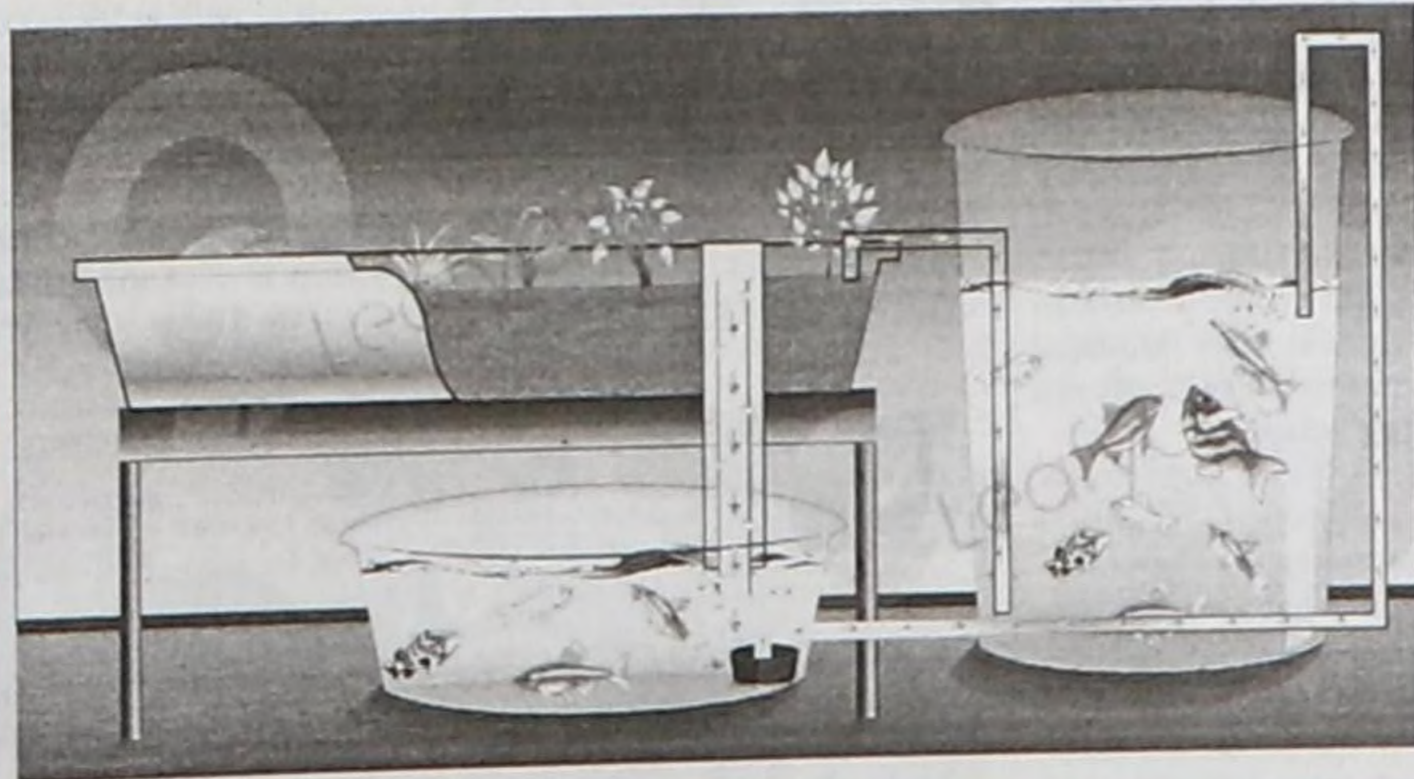

«Далай» кооперативтиң тургузукчулары-мооң мурнунда Кызылга турган Балык-заводунуң, а ооң соонда «Тыва балык-ажыл-агый» КХН-ниң балык болбаазы-радыр цегиниң бүдүрүлгө баазазын 2014-чылда садып алган.

2017 чылда «Далай» кооперативтиң-төлээлери балык ажил-агыйын сай-зырадыр төлөвилелин чедишкынниг-боттандырап сорулга-биле Новосибирск

хоорайда «Рыбхоз» КХН-ниң баазазына-балык ажил-агыйының талазы-биле тус-кай өөредилгени эрткен. Кооперативтиң-ажыл-ишчилери акваферма ажыдарын-шиитпирлээш, бодунуң акша-хөрөңгизи-биле бүдүрүлгө баазазының чырык, чылыг, суг хандырылгазын септээш, де-риг-херекселдер тургузар өрээлдерниң-капитал септелгезин кылган.

«Далай» бүдүрүлгө кооперативиниң-ажыл-чорудулгазы чүглө аквафер-ма-биле кызыгаарланмаан. Тываның-Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем-яамызының медээзи-биле алырга, коопе-ратив 2015 чылда конкурс түңнели-биле-Тоюу кожунда Ушпа-Хөлде балыктыг-девискээрге балык тывыжын чорудары-биле 15 чыл иштинде ажыглаар эргени-алган. Кооперативтиң балыкчылары чыл-санында-ла 27 тонна (7 тонна — шортан, 10 тонна — окунь, 10 тонна — плотва) суг-биокурлавырларын тудар планын ажыр-күүседип турар. «Далай» бүдүрүлгө-кооперативиниң цехтеринге ол бүгү ба-лыкты болбаазыраткаш, консервалаан, кадырган, дузаан, ыштаан балык про-дукциязын үндүр садып турар.

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

«Шын» солуннуң 2019 чылдың чагыдылгазы Тываның-бүгү почта салбырларында бо хүннерде чоруп турар. Ынчангаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче респу-бликаның ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүн-дүлүг чонувусту, бижикилеривисти, номчукчуларывыс-ты кыйгырдывыс!

Хүндүлүг чонувус!

«Шын» солунну үезинде чагыдып номчуңар!

Чагыдылга-2019

ПОЧТА ТАВАРЫШТЫР

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
П6855 — хуу кижилерге	148,91	446,73	893,46
П6860 — организацияларга	158,91	476,73	953,46

Тываның Баштыңының ажил-херээ

ЭРГЕ-БАЙДАЛЫН АРТТЫРГАН

Тывада Көдээ ажил-агының эртем-шинчилел институтунуң эрге-байдалын хевээр арттырган. Октябрь 15-те Тываның Баштыны Шолбан Кара-оол Россияның эртем болгаш дээди өөредилге сайыды Михаил Котюков-биле ужурашкан, ындыг дугуржулганы чедип алган.

Россиянын эртем болгаш дэ-ди өөредилге сайыды Михаил Котюков-биле үзел-бодалыыс чаңгыс болуп, ниити дылды тыптывыс. Тываның агаар-бой-дузунун, девискээриниң база инфраструктуразының онзагай болганы-биле, аңаа бодунуң эртем төвү ажылдаар ужурлуг деп түңнелге келгенин Шолбан Кара-оол социал четкиде бодунуң блогунда дыңнаткан.

РФ-тиң эртем болгаш дээди өөредилге сайыды, Тывада Көдээ ажил-агыйның эртем-шинчилел институтун салбыр кылдыр шилчитпейн, хевээр арты-тарыңга дузалаар болганын, Тываның баштыкы демдеглээн. «Михаил Котюков белен звес шиитпирни хүлээп алганын билеп тур мен — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан, — шупту казналыг организацияларны кызырар, бюджет чарыгдалдарын таарыштырар ниити угуланышкынга удур оңу кылган».

Тываның Баштыңы оон аңгы-да келир чылын Тываның гуманитарлыг болгаш тускай социал-экономиктиг шинчилелдер институтунун тудуун доозарын, РФ-тиң эртем болгаш дээди өөредилге сайыды-биле дугур-жулганы чедип алган.

«Бисти билип, Тываны ниити аршин-биле хемчээри болдун-мас деп чугаалааны дээш, Михаил Михайловичиге четтирдивис» – деп, Шолбан Кара-оол демдеглээн.

КАДРЖЫЛАРНЫ ШЫЛГААН

Чылдың-на октябрь 12-де демдегеп турарывыс Кадр ажилдакчызының профессионал байырлалының бүдүүзүнде Тыва Республиканың Баштыңының Администрациясының күрүне албаны болгаш кадр курлавырының талазы-биле айтырыглар харыылаар департаментизи «Тус чер бот-башкарылга органның шылгараңгай кадр ажилдакчызы» деп мөөрейни эрттирген.

Киржикчилер теоретиктиг
болгаш практиктиг билиг-мер-
гежилинден аңгыда чогаадыкчы
чоруун, командага ажилдап
шыдаарын көргүзүп, команда-
лыг чарышты, тестированиени
эрктен. Мөөрейнің түнелинде
Чеди-Хөл кожуун чагыргазынын
ниити айтырыглар болгаш кадр
ажылының талазы-биле башка-
рыкчы специализи Рада Дулуш
биле Каа-Хем кожуун чагыр-
газының кадрлар болгаш органи-
застыг хандырылга килдизиниң
начальниги Оксана Долума дең
саннарны ап, 3-кү чергеиниң дип-
ломнары-биле шаңнаткан.

Өвүр кожуун чагыргазының
организаствг болгаш кадр айты-
рыгларының талазы-биле кил-
дис начальниги Аялга Чымба

ийги черни эзлээн, ол эрткен чылын бо мөөрейге үшкү чергенин дипломун алган турган.

Тес-Хем кожуун чагыргазы-
ның эрге-хоойлу болгаш кадрлар
хандырылганын талазы-биле
килдис начальниги Анюта Чоо-
ду 2018 чылда «Тус чер бот-
башкарылга органының шыл-
гараңгай кадр ажылдакчызы»
мөөрейниң тиилекчизи атты
чаалап алган.

ФОНДУНУ
ТУРГУЗАР

Тыва Республикага арат ажил-агыйларын болгаш көдээ ажил-агый кооперативтерин сайзырадыр талазы-биле фондуну тургузарын шиитпирлээн. Фонд бодунуң ажилын көдээ ажил-агый кооперативтерин болгаш ажил-агыйның биче хевирлерин деткиир инфраструктураны тургузуп, хөгжүдөр талазы-биле организастыг хемчеглерни боттандыраарынче угландыраар.

База ол ышкаш, Россия Федерациясының база Тыва Республиканың күрүне программаларын боттандырар деткимчени, информас-тайылбырлыг ачыдузаны база көргүзөр. РФ-тиң Президентизиниң 2018 чылдың май 7-де «2024 чылга чедир Россия Федерациясының национал сорулгаларының база стратегиг айтырыгларының дугайында» Чарлыны күүсөдир дээш, ол ажалды кылган.

Краснодардағы медз-
зи-биле алырга, 2018 чылдың
январь 1-ге чедир Тывада 1190
тараачын (арат) ажил-агыйлары
биле 164 көдзз ажил-агыйның
бүдүрүлгө кооперативтери
бүрүткеттинген.

Тыва Республиканың Чазааның доктаалы-биле коммерцияга хамаарышпас чаа организацияның уставын баддылаан. ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызы – фондунуң тургузукчузу. Фонд кооперативтер болгаш фермалар ажыл-чорудулгазының саң-хөө, маркетинг, юридиктиг үдөлгезин боттандырат. Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр федералдыг корпорация-биле идепкейлиг кады ажилдаар планныг. Организацияның ажыл-чорудулгазын Тывада көдээ ажыл-агый кооперациязын хөгжүдөр талазы-биле мурнады боттандырат айтырыгларынга дүүшүр тургускан.

Эгелеп чорурү араттарга, «Аныяк өг-бүлеге — кыштаг» губернатор төлевилелинің кир-жикчилеринге дуза көргүзерин Уставта аңгы пункт кылдыр бижээн. Ылангыя суурда бизнести, шуудадырынга экономиктиг, агаар-бойдустуң болгаш өске-даа талазы-биле бооп болур чүүлдерниң баш бурунгаар са-наашкыннарын база дээштиин өөренип көргөн.

Фондунун баштаар чери дээди коллегия органы болуп, а хайгаарал чөвүлели организацияның ажил-чорудулгазын хынап хайгаараар. ТР-нің Көдөз ажил-агый яамызы фондуну бүрүткээр ажилдарны октябрь 25-ке чедир доозарын дыңнаткан. Оон организастыг хуралды чыыр.

ТР-ниң Чазааның
парлалга албаны.

Росийжи шериггэ ал-
бан-хүлээлгезин эрттире-
ри-биле шериг назылыг
хамаатыларның күскү кел-
диришкенин октябрь 1-ден
эглээн.

Тыя Республиканың шериг комиссарының албан-хүлээлгезин күүседип турар подполковник Герман Озерский, республиканың шериг комиссариадының хамаатыларны шериг албанынга белеткээр болгаш келдирер килдиштиң начальниги майор Леонид Моңгуш, шериг-эмчи комиссиязының начальниги Олег Литвиченко олар Россияның чепсектиг күштеринге албан-хүлээлгезин эрттирерибиле шериг назылыг оолдарның күскү келдиришкнин белеткеп чорударынга хамаарыштыр парлалга конференциязын республиканың массалыг информация чепсектеринин журналистеринге эрттирген.

Оларның берген медээзи- биле алырга, шериг назылыг оолдарның келдириешкинге белеткели нитизи-биле багай звес. Республиканың кожуун- нарында эмчи комиссиялары оолдарның кадыының байдалын шыңгызы-биле хынап турар.

— Кадыы багай оолдарны шеригже келдиртир деп чүве ам шуут соксаан. Ындыг-даа болза кадыы кошкак оолдарнын чамдыызы шеригже чоруксап турар — деп, эмчи комиссиязынын даргасы Олег Литовченко журналистерге чугалаан. — Амгы үеде аныяк кижилерниң хан-дамый органнары кошкак, ооң уламы биле хан базыышкыны улуг боор-дур. Ол дээрге өөредилге болгаш өөредилгеден дашкаар үелерде оолдар компьютерге үр ажылдап азы ойнап турарынын чылдагааны. Ижин-баары аарыг оолдар база бар. Ол дээр-ге оларның өг-бүлелеринин чуртталгазы чедингир звес, аьш-чеминиң шынарының багай уржуу-дур. Ынчалза-даа 90 чылдарга денээрге, оолдарнын кадыы элзэн экижээн.

Чурттан дашкаар дайын-чы болуушкуннарга профес-сионал шериглер киржип бо-лур, ынчангаш шериг албан-хүлээлгезин күүседире-биле келдирткен оолдарны Сирияже чорутпас, ынаар чорудар чыгыы деп чугаа кандыг-даа бадыткал чок деп Тыва Республиканың шериг комиссарының албан-хүлээлгезин күүседип турар подполковник Герман Озерский дынаткан.

Республиканың шериг комиссариадының хамаатылары шериг албанынга белеткээр болгаш келдирер килдистиң начальниги майор Леонид Моңгуш Тывадан барган оолдар, кажа, кандыг шериг кезектеринге алая-хүлээлгезин эрттирер дугайында тодаргайы-биле чугаалап берген.

Бо күзүн российжи армияже 656 оолдарны келдиртир. Олар чурттуң шупту девискээринге Ыраккы Чөөн чүктен эгелээш Төп Европада Калининград облазында шериг кезектеринге албан-дуулээлгезин эрттирер. Ындыг-даа болза оларның хей кезии 343 кижии Ыраккы Чөөн чүктүң шериг округунга баар. Шериг кезектериниң аайы-биле алырга, чолаачы мергежилдиг 62 кижини чорудар. Олар дээрге ДОСААФ курстарынга Категорияның чолаачы мергежилинге өөренип алган шериг херзэн эрттиреринге барык белен специалистер-дир.

Россияның агаар-десант шериглеринге Тывадан оолдарны ДОСААФ курстарына тускай сорулгалыг белеткеп эгелээр дугайында майор Леонид Монгуштуң дыңнады парламент конференциясына солун медээ болган. Ол курстарның баазасын Шагаан-Арыгга тургузар, ону 2019 чылдан белеткеп эгелээр деп ол дыңнаткан. Агаар-десант шериглеринге Тывадан оолдарны ДОСААФ курстарына белеткеп эгелээр болганды, аңаа шилилге база кончук шыггы болурун ол демдэглээн. Ол боду агаар-десант шериглеринге шериг албаны эрттирип чораан болгаш, шеригниң бо кезектеринге албан-хүлээлге эрттирери белең эвес херек, кадык-шыырак болурундан аңгыда, каш янзы мергежилдерни билири чугула дээрзин чугаалаан.

– Тывадан эртем ротазынче оолдар келдирткен бе? – деп айтырыгга:

– Бо чылгы часкы шериг келдиришскинде бир оолду эртем ротазынче чоруткан – деп, майор Леонид Моңгуш харыылаан. – Эртем ротазынче келдиртир оолдар-биле оларның өөредилгезиниң үзінде-ле тускай аялды чорудуп турар. Эртемге хандыкшылдыг оолдар

эртем ротазынга шериг албан-хүлээлгени эрттирер дугуйга билдириишкинни баш буураагаар шериг комиссариадтаа бижиб болур. Бо ротага шериг албан-хүлээлгэ эрттирерини кол негелделерининг бирээс эртемгэ хандыкшылдыг көмөкчү командага ажылдап, эртемчилел болгаш чогаадылга ажалдарын өскө улус-биле чорудушдаары.

Спорт роталарынче, шириниң ыры болгаш танца ансамбльдеринче шилилген база баш бурунгаар чорутуларын республиканың шерик комиссариатының хамаатыларыны шериг албанынга белеттир болгаш келдирер килдизинер чалыниги чугаалааш, Россия армияның алдарлыгы ыры болгаш танца ансамблинде шериг албаны эрттириксээр оолдар Рен-Культура яамызының тускан даңзызынча кирген турар укулуг деп дыңнаткан.

Шериг албан-хүлээлгезин эрттиреринден безип турган оолдар (ийи-чаңгыс бар-болза) Тывада барык чок болганын республиканың шериг комиссариадының ажылдачыларындан дыңнаары өөрүчү Шериг албан-хүлээлгезин эрттиреринден хостаар азы соңгаарладырынга хамаарыштыр чамдык нарын юридикти бейдалдар бар. Ол дээрге чурттуу юридиктиг документилер долдурары-биле шериг албан-хүлээлгезин эрттиреринден хостап азы соңгаарладыр аргайында билдириишкиннери оолдар орайтадыр кирип аашуут киирбээн болур. Ыңчанга бо талазы-биле юридиктиг билгилер-биле шериг назы-хароо оолдар, оларның ада-иелери "чепсегленип" алыры күзенип.

керзз-биле (контрак) ш
риг албаны эрттирер күзед
эр кижилерни хүлээп алы
пункт база Кызылда ажитт
ганын республиканың шер
комиссариадының ажит
дакчылары парлалга конф
ренциязының үезинде дыңнат

Москва облазында шериг кезектеринге шериг албан-хүлээлгезин эрттирер бөлүк оор-дар октябрь 17-де аягтанып кет-ти.

Шаңгыр-оол МОНГУ

Шеригже күскү келдириишкин

ТЫВАГА ДЕСАНТ
ШЕРИИН БЕЛЕТКЭЭР

Политиктиг болушкуннар допчулалы: губернаторлар соңгулдалары

«ЧДР» ЧИНДИШ ДЭЭН БЕ?

Бо чылдың сентябрь 9-та чаңгыс аай соңгулдалар хүнүндө губернаторлар соңгулдаларына Россияның дөрт регионнарына «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның төлээлери тиилеп шыдавайн барганы чурттуң ниитилел-политиктиг чуртталгазынга көстүп көрбээн болушкун ышкыш болган.

Хабаровск крайның губернатору Вячеслав Шпорт, Приморск крайның губернаторунун албан-дужаалын күүседип турган Андрей Тарасенко, Хакасия республиканың баштыңы Виктор Зимин, Владимир областың губернатору Светлана Орлова чыгуучуларның хөй кезининг кимчезин албайн ийги туржугеннер.

Хабаровск областың губернатору дээш катап бадылаашкыны Вячеслав Шпорт («ЧДР») РДП-ниң мурнундан кордакчы эргей Фургалга аштырган. Владимир областың губернаторунун бадылаашкыныннарынга иза-ла РДП-ниң төлээзи Владимир Сипягин тиилээн. Хакасияның баштыңы Виктор Зимин («ЧДР») губернатор соңгулдаларының ийги турунга

киржиринден боду ойталаан.

Губернаторнун албан-дужаалы дээш соңгулдалар Приморье крайда кончуг дүшкүүлүг эртип турар. Сентябрь 23-те болган катап бадылаашкынынның түңнелдерин крайның соңгулда комиссиясы күш чок деп санаан. Комиссияның ийитпери езугаар алырга, бадылаашкынын үезинде хоойлу-дүрүмнүн хажыдышкынын хөй болган. А РФ-тиң Коммунист партиясының мурнундан кордакчы Андрей Ищенко крайның соңгулда комиссиясының үндүргөн түңнелдерин шын эвес деп санап, ону суд сайгарылгазынче кириер деп ийитпери хүлээп алган.

Россия Федерациясында эрге-чагыргада амгы үеде тергидекчи «Чаңгыс демниг Россия» партияның кежигүннери болгаш талалакчылары чамдык девискээрлерге губернаторлар соңгулдаларына соңгуучуларның хөй кезининг деткимчезин албайн барганын политиктиг партияларның удурткучлары, соңгулдалар талазы-биле эксперттер, политиктиг хайгааракчылар болгаш өскелер-даа янзы-бүрү кылдыр тайылбырлап турарлар. А ол амгы эрге-чагыргага тергидекчи чорук дээш

аразында демисежип турар партияларга, оларның хартаачыларына тайылбырлакчыларның боттарының хамаарылгазы кандыг янзылыг боорундан база хамааржыры чугаажок. Ындыг болзажок чоннун бөгүнгү амыдырал-чуртталгазының байдалы база губернатор соңгулдаларына салдарлыг болуп, соңгуучуларның бадылаашкынын боттары опозиция бис деп санап турар политиктиг партияларже чайгылдырыптарын кичээнге албайн барып болбас.

Тайылбырлакчыларның чамдызының массалыг информация чепсектеринге үндүрүп турар материалдары-биле алырга, Россияга пенсия реформазы, пенсияже үнер назынын улгаттырганы Ырак-кы Чөөн чүк девискээринин чурттакчыларының соңгулдалар үезинде шилишкенинге улуг салдарлыг болган. Бир эвес пенсия реформазын сентябрь 9-та соңгулдалар соонда чорудуп эгелээн болза, «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партия Владимир болгаш Хабаровск областарның губернатор соңгулдаларына Россияның либерал-демократтыг партиясына ойнатпас турган боор деп

тайылбырлакчыларның чамдызы санап турар.

Россияның либерал-демократтыг партиясының хартаачысы Владимир Жириновский биле Россия Федерациясының Коммунист партиясының удурткучу Геннадий Зюганов оларның партияларының төлээлери губернаторлар соңгулдаларына тиилээн регионнарга хөй партиялыг администрацияларны тургузарының дугайында чугааны үндүрүп келгеннер.

Оларның бо чугаазын амгы үеде эрге-чагыргада тергидеп турар «Чаңгыс демниг Россия» партияның удурткучулары шоолуг-ла херекке албайн турар хевирлиг. Чогууна бо чылдаган-биле Президент Путинниң парлаг секретары Дмитрий Песков, губернаторнун ажилына ооң кайы партияның кежигүнү болуру кандыг-даа хамаарылга чок, «Чаңгыс демниг Россия» партияның кежигүннери эвес губернаторлар бар-ла болгай, чаа губернаторлар чонга берген аазаашкыныннын бадыткаар апаар, ынчан оларның чези-холазы көстүбээр деп чугаалаан чадавас.

Россияда күштүг политиктиг оппозиция чок, РДП болгаш РФКП ышкыш партияларның политиктиг салдары Кремль чүү хире чөлшээрээринден хамааржыр деп чон шагда-ла биле бер-

ген. Ынчангаш оппозиция деп боттарын санаар партияларның хартаачылары күрүнениң бедик органнарынга хөй акша-шалыңгы албан-дужаалдар биле боттарының үлүүн губернаторлар соңгулдаларының түңнелинден алыр деп массалыг информация чепсектеринде ажы-биле бижип турар.

«Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның кежигүннери азы талалакчылары губернатор соңгулдаларына аштырганын, Хакасияның баштыңы Виктор Зиминниң соңгулдаларга киржиринден ойталаанын, Приморье крайның губернаторунун соңгулдаларының дүшкүүлүг эртип турарын Путинниң эрге-чагыргазының чиндиш дээни кылдыр-даа чамдык кижилер бодай бергеннер.

Ол-даа ындыг эвес деп өскелери санап турар. Россияның Президентизинин дүжүлгезин ээлеп келген үезинде Путин эрге-чагырганы үстүндө куду эң адаккы сумуга чедир чиндиш-даа дивес кылдыр тургузуп шыдаан. Ынчангаш кайы-даа партияның төлээзи губернаторларга соңгуттурза, бодунун регионунун эрге-ажы дээш Кремльдин аайындан эртер аргазы чок деп олар бодап турар.

«Шын» солуннун ниитилел-политика килдизи.

Журналисттиң көрүжү-биле

ТӨЛЕВИР АЖЫЛДЫҢ ХЕМЧЭЭЛИНДЕН ХАМААРЖЫР

Россияда чоннун амыдырал байдалын экижидеринче угланган Президент Владимир Путинниң 2012 чылда-ла «май чарлыктары» бар болгай. Ол езугаар 2018 чылга чедир бюджет адырында ажилдакчыларның акша-шалыңын чүс хуу өстүрери көрдүнгөн турган.

Бо талазы-биле ажил тус-тус регионнарда ол дораан эвеса болза, чоорту чоруттунуп ил чыдар. Чүге дээрже мындыг тул харысалгалыг ажилды мыдыралга боттандыра мур-нда аңаа чүүлдештир хоойлу-үрүмнени ажилдап кылып пыры чугула. Ону кылырынга негеттинери билдингир, ынчангаш 2018 чылга чедир деп аан ужуру ол.

Май чарлыктарын езугаар о чылын ажил төлевиринин даккы хемчээлин (МРОТ-у) амыдыраарының адаккы еңнелинге (прожиточный минимум) чедирер сорулга салынган. Ону күүседире-биле Тыва Республиканың Чазаа 2018 чылдың сентябрь 25-те 492 угаарлыг доктаалды хүлээп алган. Ол документ үнүп келген соонда бюджет адырында ажилдакчыларның акша-шалыңы «будундан бажынга» чедир дедирленген ышкыш илеп келгени чамдык улуска шуут айгамчыктыг, элдептиг кылдыр өзүлгөн.

Тодаргайлаарга, аштакчылар болгаш чолаачыларның, оон-даа эске техниктиг ажилчыларның акша-шалыңы дээди эртемниг специалистер-биле деңнежи берген, чамдык таварылгада карын-даа ажып турар апарган. Ынчангаш маңаа хамаарыштыр айтырыг чайгаар тургустунуп келген: канчап ындыг болур чүвөл? Специалисттерниң ажил төлевири техниктиг ажилчылар-биле деңнежи бээр, чөптүг эвес кылдыр сагындырбас арга-жок. Квалификация деп чүве база бар болгай. «Техперсоналдың акша-шалыңы ол хире өскөндө, бистиң база өзер ужурулуг» деп

чугаа ажилдакчылардан чайгаар үнүп келген.

Бо чүүлге баштай-ла «ажыл төлевири, акша-шалың, оклад, амыдыраар акша-хөреңги, МРОТ, ПМ» деп аңгы-аңгы адаттынар билишкенинне тодарадып алыры чугула. Маңаа чамдык очулдуртунмас билишкенинне (терминнери) ол хевээр ажылгаар-дыр мен. Чүге дизе бурун, өгбө тыва дылга ындыг билишкенинне, сестер чок турган. Арат тыва чон бодунун кызыл күжү-биле амыдырап-чурттап чораан, чаа үеде чедир акша-шалың дугайын билбес-даа, ындыг чүве холунга тутпайн-даа келген. Акша-шалың байтык, пенсия шуут чок турган.

Амгы үеде кижилерниң аксындан дүжүрбейн кол ажылгап турар билишкени «акша-шалың» (зарплата). Ынчанмайн канчаар, угунда-ла кижиниң ажилдап алган акша-шалыңы, холга келири кол-ла болгай. А акша-шалың чүдөн канчаар тургустунганын сайгарар-ла кижигайгарып олурар. Россияның күш-ажыл хоойлузунда ажил төлевиринин ийтинче шалың (оклад) азы шак-биле ставка, немээшкын акшазы, идиг бээр немелде акшалар (стимулирующие), шаңнал акша болгаш өске-даа төлевирлер (бонустар) кирип турар деп айтылган. Шак бо кезектерден оклад болгаш немелде акшаларны төлээри албан, а идиг бээр акшаларны организацияның сан-хөө байдалындан хамааржыр кылдыр көрүп каан. Мооң ужуң, чижээ, эмнелге черлеринде санитаркаларның акшазы эмчи сестраларындан элээн көвей кылдыр улгадап калган. Ол дугайында медсестралар чүгле аразында кайгап чугаалажыр, харын-даа хыйланыр улус безин бар. Чүге ону чүгле бот-боттары аразында чугаалажып турарла-

рыл? Ол талазы-биле барымдаага алгы дег чүүлдерни маңаа демдеглекседим.

Амыдыралдан алырга, кижилерниң херек кырында психологтуг аажы-чаңы ындыг. Чижээ, ылангыя амгы бо ажил-агый тывылбас үеде чамдыктар ажилын чидиреринден ажы-биле коргар. Ынчангаш бодунун эрге-ажы дээш негелде кылбас. Чамдык организацияларда чугаа көдүрер болзунза, үндүртүрүңге чедер, ынчангаш ажилдакчылар ыттавас, сестир байдал бары кымга-даа чажыт эвес болгай. Удурткучулар ону кончуг ажыглаар, чамдыктары чүгле эки ажилдаңар деп «кончуттарына» өй, ажык чугаа, сайгарылга, билчилгеже базым кылбас. Ындыг удурткучулар херек кырында бар болганда, мону ыттавайн барып болбас. Дарга-бошкалар мени улус доюлдулар деп-даа санаар ыйнаан, ынчалза-даа каракта көстүп турар чүвени чажыргаш канчаар.

Күш-ажыл яамызының экономист специалистери 492 доктаалдың төлевилелин белеткеп тургаш, стимул акшазын катый барымдаалап санааны илдең. А шынында идиг бээр акшаларны (стимулирующие) ортаакы звенонун ажилдакчыларына төлөп бээр ужурулуг. Чамдык организациялар стимул акшазын «акша чок» деп чылдагаан-биле санап бербейн турар. Үстүндө чугааладым, хоойлуда ону акша бар болза төлээр деп көргөн. Ынчап келирге эмчи сестраларының алыры санитаркаларның акшазындан эвээжей берген. Ол ышкыш 21 муң четпес шалыңнар база деңнежи калган: килдис даргазының, ооң адаанда ажилдакчыларның алыры демей болу берген. 30-40 муң, оон-даа көвей шалыңныг ажилдакчы-

лар бо өскерилгени эскербээн хевирлиг.

492 доктаалдың кол-ла указы – Президентинин май чарлыктарын күүседире-биле эвээш шалыңнары МРОТ-ка чедир өстүрери. Ону боттандырада, бистиң Тывага санаашкынын чорударының нарын чүвези – бистиң регион Кыдыккы соңгу чүкке болгаш аңаа деңнештирген районнарга хамааржып турары. Техперсонал мурнунда чүге эвээш акша ап турганын дээр-ге, оклады эң адаккы деңнелге турган. 2017 чылдың декабрь айда Россияның Конституция суду ону шын эвес деп көргөш, Кыдыккы Соңгу чүк болгаш аңаа деңнештирген черлерге ниити акша-шалыңны оклад болгаш шупту немелде акшалардан санап үндүрер дээн. 492 доктаалдың санаашкынын аңаа үндезилеп кылганы ол. Ынчап келирге «соңгу чүк» коэффицентилери-биле МРОТ-ту өстүрерге, адаккы шалың 21210 рубль, оон 13 хуу үндүрүңү казып кааптарга, холга арыг 18452,7 рубль кээр апарган. Ынчангаш техперсонал-биле ортаакы звенонун ажилдакчыларының акша-шалыңы деңнежи, стимул акшаны санаваан таварылгада эвээжей берген ужуру ол. Ооң ужуң чидиг айтырыг тургустунуп, ажил төлевиринде карышкартар туруп келгенин дем чугааладым.

Херек кырында амыдыралда байдалды чижек кырында көргүзүп көрей. Чижээ, офис бажында аштакчы кижигай неделада ийи катап (среда, улуг-хүнде) чаңгыс шактын дургузунда кижээ кабинеттерни чүп каапкаш, арлы бээр дижики. Бо чогаадыг эвес, мээң хайгааралым-дыр. А специалист хүнүдө 8 шак (чамдык черлерде 10-11 шак) ажилдаар. Эмнелгелерде оон шоолуг-ла ылгалбас. Медсестра

дүн-хүн чок аарыг улусту сыкыртыр, эм дамдыладыр, эмнер үлээр, шуут ужа-тура маңнап турар, а харысалганың улуун! Ылгалды угап көрүп тур силер бе? Ындыг турза-даа, алыры демей. Ол канчап-даа чөптүг эвес.

Шынап-ла, мен көөрүмге, байдал чөптүг эвес хевирли илдең-не чүве-дир. Ажил төлевиринде мындыг билдинмес байдал моон соңгаар кандыг болурун Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының ажил төлевиринин болгаш күш-ажыл камгалалының килдис начальниги Долаана Хо-мушкундан айтырган мен.

Маңаа хамаарыштыр Долаана Окал-ооловна 2019 чылдан эгелеп ажил төлевиринин санаашкыны нормативтер езугаар чоруттунар деп харыялады. Бөдүүнү-биле чугаалаарга, ажилдың нормазын, хемчээлин барымдаалаар: кым каш шак, кандыг ажилды канчаар кылып турарыл? Май чарлыктарының күүседилгезинге хамаарыштыр ажилдың норма-чижектерин Москвада «Нормативные системы» деп фирма күш-ажылдың эртем-шинчилел институту-биле кады ажилдап кылып турар болду. Ынчангаш аңаа үндезилеп, ажил берикчилери тускай комиссия тургузуп алгаш, албан-дужаал бүрүзүн хронометраж, хайгаарал, дифференциация чорудар. Ынчап келирге чаа чылдан эгелеп байдал чөптүг талазынче угларынга идегел улуг.

Улустун ажилдап алган акша-шалыңы кижилерниң амыдырал-чуртталгазының айтыры-дыр. Бо талазы-биле билдинмес чүүлдер тургустунуп келгенде, мээң, журналист кижиниң ону эскет чоктап эрттирер харыым чок. Ынчангаш маңаа амды-зында улуг сектен салып кааш, бо нарын теманы черле карактан салбайн, уламчылап бижири, специалистерден тайылбыр алыры, сайгарары чугула деп санаар-дыр мен.

Надежда ЭРГЕП.

Көдээге байырлал

АДААН-МӨӨРЕЙЛИГ ТЕС-ХЕМЧИЛЕР

Эрткен дыштаныр хүндерде Көдээ ажил-агый ажилдакчыларының хүнүн таварыштыр тес-хемчилер көдээ ишчилерге, малчыннарга улуг байырлалды эрттирген.

Малчыннарның кышка белеткели адакталган, дүжүт ажаалдазы доозулган, мал-маган семирээн, куяк-чайның чылыгы, аяс хүннерин шилип алганы байырлаарында дыкала таарымчалыг болган. Ол хүн кожуунуң найысылалы Самагалдай суурнуң Амбын-Ноян шөлүндө национал каас идик-хеп кеткен, ол-бо сумулардан келген малчыннар, көдээ ишчилер чыылган, өөрүшкү-маңнайлыг менди солушкан байырланчы кедергей. Ооң девискээринде күскү дүжүт — ногаа-чимис, эът, сүт аймаандан кылган аш-чем делгеп-саткан чоннуң хөйү, хайымны-даа аажок.

К. Баазаң-оол аттыг культура одааның фойезинде Тес-Хемниң ат-алдарлыг малчыннарының, көдээ ажил-агый адырының күш-ажыл маадырларының фото-чуруктарын аскан, оларның аразында ТАР-ның алдарлыг малчыны Орус-оол Балчийевич Дижитмаа, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Чаштыгбай Семеновна Чикей, ТР-ниң алдарлыг малчыны Даваа Васильевич

көдээ ажил-агый адырының специалистери, сумулар чагырыкчылары база "Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг" төлевилелдин киржикчилери-биле "төгерики столду" организастан. Ооң кол сорулгазы — малчыннар аразында арга-дуржулга солчулгазы база аныяк малчыннарга хоочуннарның арга-сүмелери.

Тес-Хем кожуунуң көдээ ажил-агый эргелелиниң начальниги Сайдаш Арапчин "Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг" губернатор төлевилелиниң боттандырыш-

дын-Херел (Самагалдай) — 161, Ш.Л. Бырынай (Шуурмак) — 28 баш хураган, А.И. Чооду (Берт-Даг) — 0. Планын чедир күүседип шыдаваан база шуут түңнел чок болган киржикчилерниң чылдагааннары — Берт-Дагның киржикчизиниң дуржулга чогуңдан, билбезинден, негелде чогуңдан (арга-сүме бериптер улуг улузу чогуңдан), Шуурмакка кышкы үеде хой мал тударга, агаар-бойдузу таарышпас (хөртүктей хадып кааптар), мал тударында эптиг чер шилип

таглаар одар-белчиин эки шилиир, агылыг, изиг ойтут, малга таарымчалыг черни, ылаңгыя эрги турлаглар турган черлерни шилип алыры күзенчиг. База бир кол айтырыг — малдың эдержилге үезин эки эртти-

"Кыштагжылар" биле депутаттарның ужуражылгазы.

Тес-Хемниң хүндүлүг ажилдакчызы аттыг эдилекчизиниң хоочун малчын Севилбаа Таваа

рип алыры. Ийи айның чаазында төрүдүлгө эгелээр кылдыр боозадылганы чорудар. Малбайын тудуп чий бээр саргының хемчээн алыры, кокайлар, "ийи буттук кокайлар" дээш дыка-ла хөй айтырыглар-

тиришкенин Сайдаш Арапчин Омак Булчун, хүндүлел бижик Клара Оюн, Андрей Чыргы Ногаан-оол Соян алган.

"Тес-Хем кожуунуң хүндүлүг хамаатызы" деп атка хоочун малчын Чаштыгбай Чикей О-Шынаадан Кара-оол Самат Кызыл-Чыраадан хоочун малчын Андрей Бызааккай төлөтпиг болганнар. "Тес-Хем кожуунуң алдарлыг малчыны" деп атты Кзыл-Чыраадан Сергей Калдан "Тес-Хем кожуунуң хүндүлүг ажилдакчызы" деп атты Севилбаа Таваага тывыскан.

Малчыннарга, көдээ ишчилерге кожуунуң культу ажилдакчылары, чогаадык коллективтер, салым-чаяаннуурулар солун концертти бараагаткан. Тес-Хемниң сылдыстыры, аныяк ыраажылар Арты Сагаан, Шыңгыраа, Борбаан Баржай, Чинчи Самба, Дорж Белек Делег олар чаңгыс чурттугларының дыңнаксаа "Чурттаканчыг Тес-Хем кожуунуң "Белдир-Арыым", "Тес-Хемниң дир мээң", "Кожаңнар" дээш өске-даа ынак ырыларын адыскаашкыннарының үделгези биле күүсеткеннер.

Тес-хемчилер малчыннарының байырлалында чүгүл кожуунуң көдээ ишчилериниң аразында янзы-бүрү спортчу маргылдааларны, мөөрейлерни эрттиргени онзагай. Кожуунуң чылгычылары аъттарын чарычтырып, мерген угаанныг хоочуннары шыдыраалап, эрес-каштагай спортчулары хол бөмбүүнө ойноп, күш-шыдалдыг мөгелеридаш көдүрүп, хүрежип аразында адаан-мөөрейлиг, омак-хөгүм оюн-тоглаалыг байырлаан.

Алдынай СОЯН Арслан АРАКЧААННЫң тырттырган чуруктары

"Төгерики столдун" киржикчилери.

Бүрбү, ТР-ниң көдээ ажил-агыйының алдарлыг ажилдакчызы, муңчу малчын Байыр Максимович Сувандии, 2018 чылдың Наадымының чемпиону Саин Сергеевич Соян дээш өскелерниң-даа фото-чуруктарын аскан.

Бо байырлалдың кол маадырлары малчыннар, көдээ ишчилер болганда, оларның ажил-ижинге, амыдыралында тургустунуп келир берге айтырыглар ол хүннүн бир кол темазы. Ынчанга бир-ле дугаарында арга-дуржулгалыг хоочун малчыннар,

кынын таныштырган. 2016 чылдан эгелээн төлевилелде бо хүнде 21 аныяк өг-бүлө киржип турар. Бо чылдың киржикчилери 200 хойну хүлээнип алган, кажаа-хораа, оран-савазының тудуу доозулган. 2016 чылдың киржикчилери планын 83 хуу күүсеткен. Ол дээрге 920 баш хураганы (планда 1120 хураган) камгалап алган: Э.Э. Шалык (О-Шынаа) — 200, Р.С. Адыя (Белдир-Арыг) — 194, Д.Х. Лааа (Кызыл-Чыраа) — 180, А.Ш. Биче-оол (У-Шынаа) — 168, Х.А. Ал-

албаанындан (суур чоогу) болган. Кандыг-даа ажил-херектиң эгезинде бергелер, шаптаразыннар турар, а дараазында частырыгларын өөренип, эдилкылганындан ажил шуудаар. Ынчанга 2017 чылдың "кыштагжылары" алган 1400 хоюндан 1256 баш хураганы камгалап алган, планын 128,2 хуу күүсеткен. Чылдан чылче бо төлевилелге киржир күзөлдиг аныяктарның саны көвүдөп турар дээрзин Сайдаш Маадырович илеткээн.

Хоочун малчыннар Март Сакпай, Айлаңмаа Соян, көдээ ажил-агый адырында ажилдап чораан хоочуннар Николай Чооду, Сергей Намзырай, Дээди Хуралдың депутаты, малчын Эрес Хайың олар аныяк малчыннарга арга-сүмезин катканнар. Мал-маганны чаш уруг-биле дөмей ажаар, ээн каап болбас, эртен-кежээ карактаар, малга чоок чоруур, кажаа-хораазын, кургаг өдзөн кышка эки белеткеп алыр дээш өске-даа кедилиг сүмелерни чугаалааннар. Ол ышкыш малды эки семиртир дээр болза, кожолары эрзинчилерниң кошкарларны аңгы кадарар дуржулганын алырын база сүмелдилер. Кол-ла чүүл — кыш-

ны аңаа чугаалашкан. Аныяк малчыннар арга-дуржулгалыг хоочуннардан дыка хөй эки чүүлдерни билип алганнар.

Байырлалдың эң-не кол кезээ — байырлыг хуралга Тес-Хемниң чагырга даргазы Толбан Самдан, хүндүлүг аалчылар ТР-ниң көдээ ажил-агый болгаш аш-чем сайыды Эртине Данзы-Белек, оралакчызы Николай Алдачы, ТР-ниң Дээди Хуралының депутаттары Александр Сандан, Эрес Хайың, ТР-ниң Аныяктар херектериниң болгаш спорт талазы-биле сайыдының оралакчызы Буян Биче-оол олар тустунда көдээ ишчилерге байыр чедиргеннер. Көдээ ажил-агый ажилдакчыларының хүнү-биле база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажил-ижи, кожуунуң сайзыралында кириген үлүг-хуузу дээш кожуун чагыргазының, Төлээлекчилер хуралының, ТР-ниң Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының, ТР-ниң Дээди Хуралының өөрүп четтиришкенин болгаш хүндүлел бижиктерин шылгарааннарга тывыскан.

Көдээ ажил-агый яамызының өөрүп четтиришкенин Шораан Дижитмаага, Екатерина Санчатка, Чойгана Даваага, хүндүлел бижиин Толбан Самданга тывыскан. Дээди Хуралдың өөрүп чет-

Төрээн дыл – чоннуң тыны

АМ БАЗА ТЫВА ДЫЛ ДУГАЙЫНДА

Төрээн дыл дээривиске-ле, ие дыл деп дыңналыр. Муң-муң чылдар бурунгаар чурттап чораан ада-өгбевистен дамчып келген эң улуг өңчүвүс, олар-биле чажыт, тайылбырлаттынмас харылзаа барын көргүзөр эртиневис бо-ла болгай: төрээн дыл. Тыва дыл турбаан болза, «тыва мен» дээр харыывыс кайдал. Ону билер, ол ындыг деп шынзыдып бижип чораан чаңгыс чер-чурттугларым шуут эңмежок. Кайгамчык шүлүкчү Антон Уржааның бижээни дег, үнүш-бойдус, дириг амытаннар безин бис-биле тывалап чугаалажыр, ону дыка-ла шын эскерген деп бодаар мен. Тыва кижжи, тыва делегей, тыва чер-чурт, езу-чаңчылар, культура, уран чүүл... – бо бүгүнүң дөзүндө база-ла төрээн дылывыс.

Кайи хире эртиневиске-ле, ие дыл деп дыңналыр. Муң-муң чылдар бурунгаар чурттап чораан ада-өгбевистен дамчып келген эң улуг өңчүвүс, олар-биле чажыт, тайылбырлаттынмас харылзаа барын көргүзөр эртиневис бо-ла болгай: төрээн дыл. Тыва дыл турбаан болза, «тыва мен» дээр харыывыс кайдал. Ону билер, ол ындыг деп шынзыдып бижип чораан чаңгыс чер-чурттугларым шуут эңмежок. Кайгамчык шүлүкчү Антон Уржааның бижээни дег, үнүш-бойдус, дириг амытаннар безин бис-биле тывалап чугаалажыр, ону дыка-ла шын эскерген деп бодаар мен. Тыва кижжи, тыва делегей, тыва чер-чурт, езу-чаңчылар, культура, уран чүүл... – бо бүгүнүң дөзүндө база-ла төрээн дылывыс.

Бодаарга-ла, мындыг болгу дег: тыва кижжи чаш төл болуп төрүттүнгөш, иезиниң өлөй ырын дыңнап өзер, а оон узун амыдыралды чурттап эрткеш, төрө аралчыырга, төрээнери, чону кажыдалдың сөзүн тыва дылга чугаалап чарлыр, төрээн дылы-биле кажан-даа чарылбас, аңаа шынчы болуп артар. Ынчалза-даа амгы амыдыралды көөргө, ындыг эвес апар чыдар.

Каш он чыл бурунгаар тыва дыл чиде берип болур айыылда келген деп чугаа дыңнаан болзумза, шуут бүзүрөвөс, оон туржук, «че, таанда, канчап ындыг бооруп, харын-даа улуг Россияда төрээн дылывысты кадагалап, сайзырадып чоруур хөй эвес санныг улус-чоннарның бирээзи-дир бис» деп чоргаарал-биле демдеглед чордум. Чүгле бөгүн дидими-биле ынча деп шыдавас мен. Дылывысты чоорту чидирип ор-ла чыдыр бис. Аныак-өскенивис, ортумах назынныг улузувус орус болгаш өске дылдарже кирип, төрээн дылынга, эки-ле дизе, багайтыр чугаалаар апар чыдыр. А мен угаап көөрүмгө, амгы шагның аныак тыва кижизи тыва, орус болгаш аңаа немей бир-ийи даштыкы дылды билер болза, нийтилевис сайзыраар ужуруг. Чиңгине тыва адалга база чидип олур. Чамдык аныктардан, өөреникчилерден, оон туржук улуг улустан безин «Чүге тыва номнар номчуvas силер?» — деп айтыра-рымга, дыка хөй сөстөрүнүң утказын бил-бес болгаш, чогаалдарның утказын билип ап шыдавас-тыр бис азы чедир билип шыдавас-тыр бис деп харыылаар чораан. Тыва номнарның тиражы эвээжеп, садып алыкчылар база чылдан чылче эвээжеп

олур, оон чылда-гааны база бил-дингир ышкыжыл. Ылаңгыя меңээ, тыва чогаалчы, ном үндүрүкчүзү кижиге амгы байдал шыдажыр аргажок берге болуп, сагыш-сеткилимни өйүп чоруур.

Байдал ындыг деп хөй улус билер база ол дээш сагы-жы аарып чоруур. Чазак-чагырга черле-ринде база ол айтырыгны билип, байдалды эдип аарып оралдажып турар. Өндүр улуг чогаалчывыс Александр Даржайның саналы-биле «Тыва дыл хүнүн» тургузуп алдывыс, «2017-2020 чылдарда тыва дылдың сайзыралы» деп Тыва Республиканың Күрүнө программанын хүлээп алдывыс, ону шыдаттынар шаа-биле күүседип кириптивис. Ынчалза-даа шынын чиге сөглээр апар: кылып турар хемчеглеривис ам-даа четпес ийин. Утка-зы чаагай сөстөрнү чежени-даа чугаалап турзувусса, хурал-чыыштарны, көргүзүг шинчилиг янзы-бүрү улуг-биче хемчег-лерни (олар ылап херек-даа болза) чежени-даа эрттирип, кылып турзувусса, тодаргай үрө-түңнелче шигленген ажил-херектер чокта, бүгү тыва дылдыгларның идепкейи чокта, дылывыс-биле берге байдалды эдип аары болдунмас турган боор. Тыва дылды камгалаар, сайзыра-дыр, оон республикада эрге-байдалын бедидер талазы-биле хемчеглер ам-даа эвээш боттанып турарының дугайында чугаалап турарым ол. Тыва дыл тала-зы-биле төлээлеттирген кижиниң эрге-байдалын улгаттырып, ону шалыңныг ажилдаткаш, идепкейлиг ажилдаар, бүгү ажилды башкаар, күүселдезин хынаар шимченгир кижиден шилип, салып алзы-выс эки эвес бе деп бодаалым база бар.

Төрээн дылывыс дээрге тыва чоннуң делегейде ылгавырлыг им-демдээ, тус-кай чон боорунуң кол көргүзүү болгай. Төрээн дылы чок чон каяа турар деп, дылы чок чон бодунуң чурттап турар

девискээрин безин чидириптер болгай. Ынчангаш дылывыска ханы хүндүткелди көргүзүп, ону канчаар кадагалап, сай-зырадыр дугайында хандыр боданып, кылып ужуруг хемчеглерни дарый ажилдап кылып, шудургу боттандыра эки боор. Тускай сорулгалыг республика чергелиг программа дээн ышкыш улуг хемчег дугайында чугаалаваска-ла (ол база арай эреңгей күүсеттинип турары чажыт эвес, акшаландырышкыны база бо үениң байдалы-биле эвээш болуп турар), хүн бүрүдө кылып чорудар улуг-биче ажилдар-ла хөй. Ылаңгыя бичии уругларга тыва номнар, солун-нар үндүрүлгезинче кичээнге салыры, бичии уруглар садтарынга тыва дылды өөредирин күштелдирери (ылаңгыя Кы-зылга), тыва школаларга башкылап ажи-лын күштелдирери, ада-иелер аразынга суртаал салыры, дылывыстың эрге-бай-далын херек кырында бедидери дээш, чүү турбас дээрл. Ынчаарга хемчеглер хемчеглер-ле ыйнаан, ажил-херек ажил-херек-ле ыйнаан, а кол чүве — тыва кижжи бүрүзүнүң төрээн дылын камгалаар, ону деткиир сорук-күзелінде, чаңгыс демниг болурувуста. Аравыста, өг-бүлевиске тывалап чугаалажылы, а бир эвес дылывысты билбес азы багай билер болзувусса, саадатпайн өөренили, ажи-төлүвүстү база олче углаалы. Муң-муң чылдарда туруп келген өндүр төөгүлүг тыва чоннуң чечен мерген дылын салгап алганывысты черле утпаалы!

Ээлчеглиг тыва дыл хүнү келди, байырлалды чаңгыс демниг уткуп, демдеглээш, аңаа чаа сорулгаларны, ажил-херектиң уг-шин тодарташ, бир аай боттандырып кирипсе эки боор деп бодаалды, саналды мен. Бодум амгы үеде Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазының кежигүнү болганымда, бо палатаның ажил-чорудулгазының база бир кезии кылдыр тыва дыл-биле тургус-тунган байдалды сайгарып, кижилгелиг бүгү албан черлери, кижилер-биле дем-ниг ажилды организастажырын санал-дап, ону кылырынга бодум идепкейлиг кижиримни азап тур мен.

Николай КУУЛАР,
Тыва Республиканың улустуң
чогаалчызы, Хөй-ниити
палатазының кежигүнү.

ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ ШИЛИЛГЕ

«Россия Федерациясында өөредилге дугайында» хоойлуга Төрээн на-ционал дылын өөреникчи бодунуң болгаш ада-иезиниң хостуг бижимел шилилгези-биле школага өөренир дугайында өскерилгелерни кириерин Күрүнө Думазы хүлээп алган, ол хоойлуга хол үжүүн Президент В. Путин салып, күш кириген. Ынчангаш Россияга өөреникчилер төрээн национал дылын школага өөренирин азы өөренимезин боттары шилип алыр.

РФ-тиң өөредилге дугайында хоойлу-га кириген бо өскерилгелер 2018-2019 редилге чылында республиканың олаларында тыва өөреникчилер, арның ада-иелери төрээн тыва дылын өөренир-биле кандыг шилилге кылырын ва дыл болгаш чогаал башкыларын, ва дыл дээш сагыжы аарып чоруур, рле ынчаш эртем-билии, ажилы ва дыл-биле холбаалыг кижилерни өөредип турган болбайн канчаар.

Эртемим тыва дыл болгаш чогаал шызы, практиктиг ажилым тыва дылга жири журналист, акша-шалыңым, амы-рал-чуртталгам база-ла төрээн тыва ылымдан дыка хамааржыр болгаш, ол шилилге мени база дүвүредип турганы гаажок. Бир эвес тыва дылды школага өөренирин ажи-төлүвүс эвээш шилип ыр азы ону өөренимес кылдыр ада-иези клип бээр болза, элээн каш чылдар эр-ге тыва дыл болгаш чогаал өөредилге программасындан үндүр кыстырып каап-р, оон уламы-биле тыва дыл болгаш гаал башкылары, тыва дылга бижири рналистер болгаш чогаалчылар, тыва ил шинчилээр эртемденнер чоорту де бээр. Мээң бо дүвүрелим үндезин к эвес — ам безин национал дылды илгаш чогаалды школага өөредиринге едералдыг өөредилге стандарттары уугаар неделяда чүгле үш-ле шак тус-улап каан.

Кызылдың № 2 школазы республи-ның хөгжүлдизинге улуг үлүүн кириген

өөредилге чери. Тываның сайзыралы-га боттарының угаан-бодалын, күш-ажылын берген ат-алдарлыг хөй кижилер тыва дылга эң баштайгы өөредилге ному «ҮЖҮГЛЕЛДИ» бо школага ажыдып, авай, ачай, Ада-чуртум деп сөстөрнү номчуп, бижип өөренип, билиглериниң, эртемнериниң бединче базымнарын эгелээн. Оларның шуптузун кижжи бо дораан адап, санап шыдавас. Филоло-гия эртемнериниң доктору Шупуу Сат, чогаалчы болгаш: төөгү эртемнериниң доктору Монгуш Кенин-Лопсан, көскү күрүнө ажилдакчызы Шериг-оол Ооржак, башкылар, эмчилер, инженерлер дээш кымнары чок дээр.

Тыва дылды өөренир талазы-биле бо школаның өөреникчилериниң, оларның ада-иелериниң шилилгези кандыг ирги дээш оон директору Буян Монгушка ужураштым. Аныак удуртукчуңуң чугаа-зының аянындан-на бо-даа тыва дылды өөренириниң чайгылыш чок талалакчы-зы дээрзинге дораан-на бүзүрөп, өөрүй бердим.

— Бижип каан хоойлу дээрге хоойлу-дур, оон артык күш чон. Чоннуң ук-дөзүн, эң ылаңгыя төрээн дылын кандыг-даа хоойлу тура тыртып шыдавас, а ол чоннуң бодундан, бөгүн чурттап чоруур болгаш келир үеде салгалдарындан дыка хамааржыр. Тывага хамаарыштыр алып болза, бөгүнгү тывалар, бистерден, хамааржыр. А бистиң өгбелеривис биске төрээн дылывысты камгалап арттырып

каан-дыр. Тыва дылывыстың ачызында тывалар бооп чоруур бис. Мен бодум хуумда тыва кижжи төрээн тыва дылын албан өөренир ужуруг деп санаар мен. Тыва дылывыстың ачызында тываларны, тыва национал уран чүүлү бүгү делегей билип алган. Тыва дылывыстың күжү-биле тывалар болуп артар, моон-даа соңгаар сайзыраар ужуруг бис. Орус чон база орус национал дылының ачызында чон бооп чоруур болгай — деп, Буян Олег-ович шыңгы чугаалады. — Төрээн дылын өөренирин хоойлу езугаар хоруваан, ону өөренирин кижилер боттары шилип алыр, тайылбыр ажилын база хоруваан чүве болганда, мен бодум, школаның башкылары, школада өөреникчилерниң ада-иелери, тыва дылды өөренириниң идепкейлиг талалакчылары, бистиң школага өөренир оолдар, уруглар тыва дылын өөренирин шилип алырын тайыл-бырлап, кыйгырып турар бис.

Кызылдың № 2 школазының өөреник-чилериниң болгаш оларның ада-иеле-риниң тыва дылды өөренирин шилип ал-ганынга хамаарыштыр сан-чурагайларны база сонуургадым.

Школада ниитизи-биле 1 426 оолдар, уруглар өөренип турар. Оларның аразын-да төрээн тыва дылымны өөренимес мен деп билдиришкени киригеннер чок. Бо дээрге анаа-ла шилилге эвес, а хары-салгалыг шилилге!

— Төрээн тыва дылын өөренирин ши-лип алган оолдар, уруглар тыва дылга билиглер шыгалдазын 4-кү, 9-ку, 11-ги класстарга дужаар, школаны дооскан дугайында аттестатка оларның тыва дылга билиглериниң демдектерин салыр — деп, школаның директору Буян Монгуш тайылбырлады.

Кызылдың №9 школада чаа өөредилге чылында 316 бичии оолдар, уруглар бир-ги класстарда өөрени берген. Оларның аразындан 74 ажи-төлдүн ада-иези уруглары чүгле орус дылга өөренин деп билдиришкени киригеннер. Бо сезин-

чиг медээ болуру чугаажок. Келир чылын бо шилилге чүү хире чавызап азы бедий берип болурул?

Тыва дылга өөреникчилер номчуп, бижип билер болзун дээш, школаның башкылары бар аргаларны ажыглап турар болду.

Школаның директору Долаана Сал-чак:

— Чаа федералдыг өөредилге майык-тарын езугаар национал дылдарга кичээлдерниң саны эвээжээн. Мурнуку үеде неделяда тыва дылга 3 шак, тыва чогаалга 2 шак, ниитизи-биле 5 шак берип турган болза, бо өөредилге чы-лындан тыва дыл болгаш тыва чогаал кичээлдери ниитизи-биле чүгле 3 шак апарган — деп тайылбырлады. — Ынчан-гаш тыва дыл болгаш чогаал өөрениринге класстан дашкаар ажил шактарын берип турар.

Ол дээрге тыва дылды болгаш чогаал-ды шуут-ла башкылаары эвес, а класстан дашкаар ажилдарны тыва дыл кырынга эрттирери, ындыг арга-биле билиглерни тыва дылга дамчыдып бээр деп билдим.

«Орус дылды өөренимешаан, нацио-нал дылды өөренири» деп билишкени-биле Кызыл хоорайның өске школаларында төрээн тыва дылын өөренирин каш оол-дар, уруглар шилип алганын Кызылдың мэриязының өөредилге департаменти-зинден сонуургадым. Шупту школаларда 24 486 уруглар бар, оларның 11 329-зу тыва дылды өөренирин шилип алганнар — чартыындан эвээжи. Хоорай черниң школаларына бо багай эвес көргүзүг деп өөредилге департаментизиниң ажилдак-чылары санап турар.

Төрээн дылын өөренирин тыва оол-дар, уругларның шилип алганы Кызыл хоорайда школаларда мындыг-дыр. А көдээде школаларда байдал кандыгыл?

Шаңгыр-оол СУВАҢ,
тыва дылды албан өөренириниң
талалакчызы.

Чыраа-Бажы школазы 70 чылдаан

АЖЫ-ТӨЛДҮН БУЯННЫГ ӨРГЭЭЗИ

Октябрьның 12-де, пятницада, кааң аяс, чылыг хүнде Чөөн-Хемчик кожууннуң Чыраа-Бажы ортумак школазының үндөзилеп тургустунганындан бээр 70 чыл болган оюн демдегеп эрттирген. Аңаа херээжен башкылар шупту чаңгыс аай ногаан өңнүг юбка, блузка кеткен каас-шиник кылдыр байырлалын уткаан. Ногаан өң — башкыларның тайылбырлап турары-биле, школаның им-демдээ — чаш өзүмнер азы амыдыралдың эгези, ажы-төлдүн буянның өргээзи деп чүүлду угаадып турар.

Тываның Арзылаң мөгези
Алексей Хомушку.

1961 чылдан бо хүннерге чедир төөгүлүг өөредилге черин 2800 киж и доозуп үнген. Эрткен чүс чылдың 60 чылдарында кожуунга 10 чыл школалары эвээш турган. Ынчангаш кожа чыдар Шеми суурдан база өөреникчилер маңаа кээп, 8-10 класстарга эртембилиин уламчылап, ортумак школаны доозуп ап турган. 1965 чылда Чыраа-Бажыга быжыг билигнің аттестадын холга алган кижилерниң бирээзи амгы үеде Тываның Баштыңының чанында Хамаатыларның эгелээш-киннерин деткир комиссияның даргазы, Тываның Адалар чөвүлелиниң даргазы Хонук-оол Монгуш болур.

Чыраа-Бажы школазының 70 чылдаан байырлалына Хонук-оол Доржуевич, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол-

дун өмүнээзинден база Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) Даргазы Каң-оол Давааның байыр чедиришкенин дамчыткан. Өөредилге адырында чедиш-кинниг ажилдап чоруур башкыларга хүндүлел бижиктерни тывыскан. Ынчалдыр Светлана Чанзан, Саглаш Куулар, Роза Күжүгет, Кима Сарыглар, Марита Ондар, Александр Куулар болгаш өскелер-даа шаңнал-макталдарга төлөтпиг болган.

«Чыраа-Бажы школазында 35 хар чедир назылыг 19 башкы ажилдап турар. Оларның аразында 8 эр башкы бар. Үш ай болгаш эр башкылар адалар-биле хуралдап, өөреникчилерниң кижизидилгези, корум-чурум айтырыглары болгаш школа-чыларны спортче хаара тудар дугайында айтырыгларны сайгарып чугаалажып турар түңнелинде сөөлгү 2 чылдар-

ИХЯ-ның хоочуну
Виктор Поряна.

да өөреникчилер аразында корум-чурум экижээн — деп, школаның директору Эдуард Монгуш тайылбырлап турар.

Чыраа-Бажы школазының 1961 чылдан эгелээш бо хүннерге чедир алдын, мөңгүн медальдыг доозукчулары эвээш звес. 1961 чылда Дибора Сарыглар, 1991 чылда Билдермаа Куулар, 1988 чылда Ай-Кат Донгак, 2000 чылда Лилия Куулар, 2005 чылда Елена Куулар, 2003

чылда Чойгана Ооржак, 2013 чылда Алдынай Донгак, 2015 чылда Чараштаа Куулар дээш өскелерни-даа адап болур.

Эрге-хоойлу органныңа ажилдап чораан болгаш ам-даа ажилдап чоруур, спорттуң янзы-бүрү хевирлеринге ат-сураглыг кижилери-биле Чыраа-Бажы школазы чоргаарланыр. ИХЯ-ның хоочуннары Виктор Поряна, Алексей Монгуш, Каадыр-оол Ооржак, Искандер Түлүш, Шолбан Хомушку болгаш өске-даа хамаатыларның амыр-дыжы дээш ажилдап чоруур полиция ажилдакчыларын адап болур.

Спортка ылаңгыя тыва хүрештин сайзыралына үлүх-хуузу кириген мөгелер Чыраа-Бажының суун ижип өскөн оолдар дээр болза, хөөредиг чок. Чөөн-Хемчик кожууннуң Начын мөгелери, хоочун спортчулар Анатолий Куулар, Каң-оол Кара-Сал, хостуг хүрешке РСФСР-ниң спорт мастери Олег Сат, Начын мөге Ушпас Куулар, сумо хүрешке делегей чергелиг судья, национал тыва хүрешке спорт мастери Болат Шагжы, хостуг хүрешке спорт мастери, СФО-нуң чемпиону Буян Чанзан, сумо хүрешке Россияның спорт мастери, хостуг хүрешке аныяктар аразына Россияның чемпиону, тыва хүрешке аныяктар аразына республикага каш удаа шүүлген, ММА деп адаар дурум чок спорттуң хевир бокс, кикбокс база хүрешти каттыштырып турар холушак хевирниң маргылдааларына Сибирь чемпиону Артур Шагжы болгаш Тываның Арзылаң мөгези Алексей Хомушку Чыраа-Бажы школазының ханаларындан улуг спортче ужуктуруп үнгеннер.

Школаның баштайгы бажыңы.

Начын Куулар.

Сөөлгү үш чылдарның дурзунда Кызылда Президентиниң кадет училищезинче шыгашкыларны чедишкенин дужаап кирип алган өөреникчилер б. Чыраа-Бажы школазында б. 2016 чылда Начын Куулар, 2 чылда Аңчы Куулар база чылын Денис Дембирел шехелти кедип, төлөтпиг кал болур даңгыракты хүлээп алт. Школаның 2013 чылда д. зукчузу Ангели Куулар Волюхоорайга шериг академияга доозуп алгаш, амгы үеде Новосибирскиде Сибириниң ириг округунда, шериг тылд начальниги албан-дужада ажилдап чоруур. Бо 2 чылдың май 9 байырлалы чурттуң төвү Москвага Кыт Шөлге шериг парадка база ришкен. 70 харлаан школа башкылары чедишкенин ге доктаавайн чоннуң ах төлүн төлөтпиг кижилер кыл өөредип кижизидер ажил шымнып кирипкен.

Мерген ОНД

Авторнуң тырттырып чуруктар

КИЖИ ҮСТҮРҮП КААШ
ДЕЗИПКЕН

Киж и мөчээн орук озал-ондаанга хамаарылгалыг чолаачыны ОШАЧКИ ажилдакчылары тодарадып тып турар. Болган таварылганы көргөн улусту болгаш ооң дугайында кандыг-даа бол медээ билип дыңнаан кижилерни ОШАЧКИ-ниң дежурный кезээнче дыңнадырын дилеп турар.

Сентябрь 11-де 23 шак үезинде Россияның ИХЯ-ның Тыва Республикада ОШАЧКИ эргелелиниң дежурный кезээнге «Кызыл — Кара-Хаак» автооруктуң 9 дугаар километринге чадаг кижини машина үстүрген деп дыңнадыг кирген.

Орук озал-ондаа болган черге оперативтиг истелге бөлүүнүң чедип келгеш тодарадканы болза, билдинмес чолаачы машинаны башкарып чорааш (даап бо-даашкын езугаар ВАЗ 2110, ВАЗ 2111, ВАЗ 2112 маркалыг куу өңнүг машина), «Кызыл — Кара-Хаак» автооруктуң соңгу чүк уунче халдып бар чорааш, орук кыдыына турган кижини үстүрген. Устүрткен киж и — Кара-Хаак суурнуң 64 харлыг чурттакчызы аар кемдээшкенин алгаш, ол-ла черинге чок болган.

Бо хүнде полиция ажилдакчылары киж и өлүр үстүрген чолаачыны илередип тодарадырынче болгаш ону тудуп хоруг-даарынче угланган оперативтиг дилеп тывар хемчеглерни чорудуп турар.

Болган таварылганы көргөн болгаш ооң дугайында кандыг-даа бол медээ билип дыңнаан кижилерни, ол ышкаш орук озал-ондаан видеорегистратор, телефон дээш өске-даа херекселдер дузазы-биле видеога тырттырып алган улусту 5-66-11,

5-66-29, 9-35-97 телефоннар таварыш-тыр ОШАЧКИ-ниң дежурный кезээнге дыңнадырын дилээн. Ат-сывын чарлап дыңнатпазын магадылаар.

ЧИТКЕН МАЛДЫ
ТЫПКАН

Сентябрь 2-де 15 шак үезинде Россияның ИХЯ-ның «Танды» муниципалитеттер аразының килдизиниң Самагалдай сумузунда №10 полиция пунктузунуң дежурный кезээнге бир баш бода мал читкенин дугайында билдириш-кинниг Белдир-Арыг суурнуң 35 харлыг чурттакчызы келген.

Хыналда үезинде билдингени болза, мал кадарчы чокка оъттап чорааш читкен болган. Малдың ээлери каш хонук иштинде боттары дилеп чадааш, полиция ажилдакчыларындан дуза дилеп келген.

Малдың читкенинден бээр элээн хонуктар эрткен-даа болза, шагдаалар оперативтиг дилеп тывар хемчеглерни чорудуп эгелээш. Түңнелинде сентябрь 11-де читкен малды Белдир-Арыг суурнуң чоогунда одардан тыпкаш, ээзинге хүлээткен.

Оон аңгыда сентябрь 7-ниң хүнүнде база Тес-Хем кожууннуң полициязынга мал читкен деп дыңнадыг кирген.

Хыналда үезинде тодарадканы болза, сентябрь 5-те Берт-Даг суурнуң чоогунда «Кара-Чоога» деп черде малчының өдээнге одардан бир инээ келбээн болган.

Оперативтиг хүлээп алдынган дилеп тывар хемчеглерниң түңнелинде малды Теректиг-Хем деп черде арга-эзимнерден тыпкаш, ээзинге дамчыткан.

Тыва Республиканың ИХЯ-зы рес-

Үүлгедиг болгаш яла

публиканың чурттакчыларына мал-маганын хайгаарап карактаарын, ол ышкаш кадарчы чокка одарладып үндүрбезин сүмөлөп тур. Мал ээзиниң бодунуң малы дээш хайгаарал, контроль чогу оор кем-херек үүлгедиглерин кылырынга кол чылдагаан болур.

МЕГЕ АКША-БИЛЕ
САДЫГЛАШКАН

Республикада меге акшалар-биле садыглашкан таварылгалар болганчок-ла болуп турар.

Сентябрь 11-де 23 шак үезинде Кызыл хоорайның полициязының дежурный кезээнге 31 харлыг хамааты билдиришкени кирип чедип келген. Ооң дыңнатканы болза, каш шак бурунгаар Каа-Хемде Юбилейная кудумчузунда садыгга тодаргай билдинмес улус 5000 рубль түңнүг саазын меге акша-биле 212 рубльга садыгланып алгаш, 4780 рубль хемчээлге акшазының артыын садыгдан шын акшалар-биле алган. Садыгжы меге 5000 рубльди ап тура, эскербейн барган болган.

Бо хүнде полиция ажилдакчылары оперативтиг дилеп тывар хемчеглерни болгаш хыналдаларны чорудуп турар.

Ак сеткилдиг звес хамаатыларның кажар чоруктарындан когаравазы-биле, хууда сайгарлыкчыларга, садыг-саарылга черлериниң ээлеринге, садыгжыларынга саазын акшаларны садып алыкчылардан ап тура, кончук кичээнгеилиг болуп, экидир хынап алырын полиция ажилдакчылары сагындырып турар.

Бир звес саазын акшаны меге акша деп билип, эскерип кагзынарза, ону берген хамаатыга тайылбырлап чугаалааш,

полицияже долгаар.

Кичээнгеилиг, серемчилелдиг бол көрүңер!

Тыва Республикада
ИХЯ-ның парлалга албан

КАТАПТААН ҮҮЛГЕДИГ

Тус черниң чурттакчызы бодун таныыр кижизин өлүргенин буруулуг деп санаттырган.

Россия Федерациязының Истелге комитетиниң Тыва Республикада истелге органның чыып белеткээш материалдары РФ-тиң КК-ниң 105 чүүлүн 1 кезээ-биле (өлүрүүшкүн) көрдүнгөн херек үүлгедигин кылганынга буруулуг деп санаттырган, ооң мурнунда чаңгыс удаа шииттирип чораан Шагаан-Арыг хоорайның 36 харлыг чурттакчызы хамаарыштыр шииткел үндүреринге быдытталдыг деп санаттырган.

Истелге биле судтуң тодаратканы болза, 2018 чылдың январь 1-де Шагаан-Арыг хоорайның Дружба кудумчузун 55 дугаарлыг бажыңының бир квартиразына кады арагаллап, хөөрежип олутур эр улус аразына чогуш-содаа үнүш Шииттирген киж и удурланыкчызы арын болгаш моюн кезектеринче каш удаа бижек-биле шашкан. Хей хамаатиргенинден кемдээн киж и ол-ла черин чок болган.

Шииткел үндүрерде, суд чингелге болгаш аартадыр шупту байдалдары ышкаш шииттирген кижиниң шак ыды айылдыг үүлгедигни ооң мурнунда кылып турганын барымдаалап көрүш ооң хосталгазын 11 чылга казып, шынчурумнуг эдип-чазаар колонияга эрттер кылдыр шииткен.

А.А. НУРО

Истелге эргелелин
удуртукчузунуң улуг дузалакчы

Октябрьның 7-де В.Көк-
ол аттыг национал хөгжүм-
театрына көрүкчүлөргө,
лаңгыя аныяктарның ынак
раажыларының бирээзи Ишкин
Монгуш (Айдың Монгуш) кон-
церти болуп эрткен. Школачы
ылдарындан-на ырлаарына
чуургалдыг чораан аныяк киж
рүкчүлөргө эрги болгаш чаа
рларын бараалгаткан. Бистиң
респондентивис аңаа ужураш-
ш, номчукчуларывысты сонур-
дып болгу дег айтырылгарга ха-
нылап бээрин билээн. Оларның
азында болган чугааны моон
аанда парладывыс.

Айдың, сени Сүт-Хөл кожуунуң
сумузунуң огу дээрзин билбес
ам черле чок боор ийин оң, чогаа-
дыңны-даа Ишкин огу дээр
ай. Бистиң номчукчуларывыс
ында сени улам ханы танып, би-
лыксап чоруурлар хөй боор деп
тур мен, делгереңгейи-биле
ну таныштырып көрөм.

Долузу-биле мени Айдың Шагаан-
Монгуш дээр. 1988 чылдың июнь
Сүт-Хөлдүң Ишкинге төрүттүнген
Аванның чаңгыс огу мен. Ол
гжы мергежилдиг чораан. Адын
аа Бяңчаповна Монгуш дээр. 42
ында, кадыкшыл байдалының
биле, аныяк назынында бурганнай
н. Миннип келиримге-ле, кырган-
Бяңчап Серенович үргүлчү мени
нда ушкарып алган хой, мал кадар-
гайга-таңдыдан аңнаан-меңнээн,
стаан, тооруктаан чоруур чүве. Ын-
шэр кижиниң кылып билир ужурлуг
дарына ол мени өөрөткөн. Ол дээш
дээш авамны чырык черге чаяганы
кырганарымга бүгү назынымда
ип чоруур мен.

Ырлаарына ынак болганың база
ан-ачаңдан келген деп бодаар-
сен бе?

Ийе, чүгле Бяңчап Серенович
а оң кады төрзэн улуг акызы
Серенович кырган-ачам аажок
ар чораан. Бичии тургаш, ол кырган-
ның ырлаарын таалап дыңнаар
ум. Тываның улустуң ырларын ол
п чораан-дыр деп ам билип орар-
мен, ынчан дыңнааш, кандыг кончуг
шыры боор деп магадаар турдум.
Сени ыраажы деп хөй чон ам эки
р апарган, хөй-хөй клиптерде
ттырып, бижиткен ырларыңны
гыя аныяктар шээжи билир
ган. А сен бодуң канчап эң баш-
хөй мурнунче ырлап үнгениңни
ургадып көрөм, Айдың.

3 класска Кара-Чыраа сумузунда
тап турар төрөл кырган-авам Клав-
дыстан-ооловна биле кырган-ачам
сандр Шаңгыр-оолович Саттарның
имчежи-биле эң-не баштай сцена-
нген мен. «Ырлаар кижидир сен,
и» дээш, кырган-авам школачылар
ауна эртип турган «Хамнаарак» ыры
ейинге белеткеп эгелзэн. «Курай,
йны» өөренип турумда, Кызыл-Тай-
Станислав Ириль артист келген су-
дыңналы бээрде, кырган-ачам-биле
ыл-Тайгага четтивис. Дыка чараш
өөрөп олурар чораан. Кырган-ачам
оол «Хамнааракка» киржир дээн
чугаалаарга, ол чагыын берип, сүме
п, холум туткаш, эки киржир болзун
йөрзөп турар чүве. Артистен ол
ның фонограммасын дилеп алган
ынчалдыр Кара-Чыраага бир дугаар
же үнгеним ол. Хөй мурнунга үнүп
зан звес, деидзенимден ырының
маандан ырлап эгелзэн болган мен,
ан-авам бир дугаар одуругда олуруп
ан: «Ажырбас, ырла-ырла, олгум»
олурар боорга, улаштыр ырладым-
Ол ыры ынчан чаа дыңналып келген
таш, сөзүн уттуп турарымны кым-даа
рбзэн. Ийи дугаар ырым ынакшыл
айында ыры болган, фонограмма
а чок. Ынчангаш ол мөөрейге 2 дугаар
алган мен. Кожуун төвүңге эрткен
мөөрейинге ырлаарда, ийи дугаар
ымы солуп алгаш киришкеш, 1 дугаар
ни ээлзэн мен. Улаштыр республика
телиг «Хамнааракка» киришкеш, лау-

Салым-чаяанның кижилеривис

ЧОНУНГА БАРААН БОЛУРУ – ЧОЛДУҢ ЭКИЗИ

Айдың, Марьяна Монгуштар
оолдары-биле.

реат болдум.

– Уран чүүлче орууң ынчаар
эгелзэн-дир, ооң соонда канчаар
уламчылааныл?

– Бичии класстарга ыры мөөрей-
леринге киржип чоруп тура, улуг класска
келгеш, хүрешке сонургалым оттуп кел-
ген, хүреш секциязынче чоруп турдум.
Шору хүрежип чоруп тура, 18 харлыымда,
будум кемдедип алгаш, олчаан соксаа-
ным ол. Ынчан кады хүрежип чоруп тур-
ган эш-өөрүм ам шыырак дээн мөгелер
апаргылаан, олчаан хүрежип чоруур-
гай деп бодай-даа бергилээр-ле мен.

– Школа соонда уран чүүл кол-
леджизинче өөренип кирбзэн сен бе?

– Чок. Ырыны бир кезек үеде мырыңай
каапкаш турганым бар. Артист болуп
күзөл шуут бодалымда-даа чок. 2007
чылда Тываның күрүне университетиниң
юридиктиг факультетинче кирип алгаш,
1-ги курска өөренип турумда, «Студент
час» деп ыры мөөрейин чарлаан. «Ча-
лыы назын» деп ырыны аңаа күүсеткеш,
тиилекчи болгаш-даа, бодумга арай
бүзүрөвейн турдум. Ооң соонда Алдан-
Маадыр сумузунга ыры мөөрейинге,
«Сүмбер-Уулага» эки киришкеш, ынчан
харын ботка бүзүрөл төрүттүнген деп
болур. «Хову-Аксы» ыры мөөрейинге
база 3-кү черни алган кижини мен.

– ТКУ-ну дооскан ышкажыл сен
але?

– Ийе, 2011 чылда доостум. 2008
чылдан бээр аңгы концерттерни үндүрүп
эгелей берген мен. Маңаа продюсерим
Седен-Очур Павлович Кара-Сал-биле
душканым кол рольду ойнаан деп онза-
лап демдеглексээр-дир мен. Шынап-ла,
Тываның Арзылаң мөгези Седен-Очур
Павлович уран чүүлчү салым-чолумга
канчаар-даа аажок улуг салдарны че-
дирген. Ол дыка хөй ырларны бижзэн.
Ону күүседир аас-кежиктиг болдум. Амы-
дыралда-даа үлегер-чижек ап чоруур
акымга мөгөйп, өөрүп четтиргенимни
сеткилимниң ханызындан илередип
чоруур мен. Ооң удуртуп турганы «Анай-
Хаак» студиязынга эң баштай бижиткен
ырларывыс-ла дораан чон ортузунга
алгы берген, чижээ: «Келин кыстар»,
«Май ай», «Авамга» дээш оон-даа хөй.
Амыдыралда база акы-дуңмалышкы бо-
луп эдержип, өөрүшкү-муңгаралды деңге
үлежип чор бис. Ол звес болза, республи-
кадан дашкаар улуг мөөрейлерге киржир
харыым кайда боор. Чуртувус найысыла-

лы Москва хоорайга «Новая звезда» деп
ыры мөөрейинге кириштим. Хакасияга
эрткен «От ыры» мөөрейге база киржип,
шаңналдыг черни эгелдим. Бо бүгү че-
дишкиннерим Павловичиниң ачызы деп
санап чор мен. Улуг мөөрейлерге киржип
чоруурга, кижиниң арга-дуржулгазы
бедиир, эш-өөрү-даа көвүдээр, амыды-
ралче көрүжү-даа делгемчиир дээрзин
билдим.

– Сөөлгү үеде оон өске кымнарның
ырларын көрүкчүлөргө бараалгадып
тур сен?

– Айдың Арыгның бижзэн ырларын
ырлап чор мен. «Өөм ишти», «Чаптанчыг
үевис» дээш өске-даа хөй чараш ырлар-
ны ол бижзэн. Херел Мекпер-оолдун
чараш ырларын база чонга бараалгадып
чор мен.

– Моон мурнунда бир концертин
«Өөм ишти» деп ат-биле бараал-
гаткан болгай сен. Өөң иштинге
ынакшылыңны илередип турарың
ол дээрзи билдингир-дир, Айдың.
Онза-ла кыс турган боор аа? Кайыын
тыпканың ол?

– Өөм иштин Марьяна Андреевна
Салчак дээр, ам Монгуш апарган. Ол
Сарыг-Сепке өскөн. Авазы районнуң
хереглекчилер нийитилелинге ажылдап
чораан, ам хүндүлүг дыштанылгада. Ача-
зы – күш-ажыл башкызы, аажок шевер
кижи. Игилди, чамзыны чазааш, меңээ
белекке бергенинге дыка-ла өөрзэн мен.
Ийистерден бичии уруун Сериң дээр.
Үш кыстыг улус. Марьяна ийи дугаар
дээди эртемни база чедип алган кижини
(экономист).

Марьяна биле ийис эжи Андриана
ТКУ-нуң филология факультетин доос-
каннар. Бир катап ийи факультеттин
күш-культура кичээлдерин каттыштырып
алгаш эрттирер байдал тургустунуп
келген. Ол ачылыг үеде чараш ийис
кыстарны бир дугаар көргөн мен. Ийис
кыстар-биле чаңгыс курста мээң Ишкинге
чаңгысклассчым кады өөренип турар
болган. Ону дамчыштыр Марьянаны бол-
чагже чалап, таныжып эгелзэн кижини мен.
Эгезинде Андриана-биле солчуп, мени
шенеп-даа турган хире улус бо, азып
турганым-даа бар (каттырар), ынчал-
за-даа чартык ай хире үе эрткенде ийис-
терни ылгап турар апарган мен. Топтук
бүдүштүг, ак сеткилдиг эшке душканым
өскүс-чавыс кижиниң мээң аксым-кежиин
деп бодап чоруур мен. Өөм ишти мени
бүгү талазы-биле деткип чоруур. «Өөм
ишти» деп ырыдан аңгыда «Ийистер»
деп ырыны база угбашкыларга тураскаа-
дып ырлап чор мен. Өөм ишти-биле ийи
оолдуг бис: Серен-Доржу ам 3-кү класста
өөренип турар; Бяңчап (кырган-ачамның
ады-биле адаан мен) 3 харлаар.

– Бир катап Сүбедей спорт
комплекзинге, Шагаа хүрежиниң
үзүндө, Коңгар-оол Борисович сени
көрүп кааш, хол тудуп мендилешкеш,
эктиңден часкай каап, мактап тур-
ганын көргөн кижини мен. Силерниң
кудаңарга база келген ындыг ийикпе,
Айдың?

– Ийе. Коңгар-оол Борисович тыва
чонун, ылаңгыя аныяктарны чүглендирип
чораан кайгамчык акывыс-ла болгай.
Ындыг кижилер ховар-дыр ийин. Амыды-
ралга-даа бо-ла таваржы бээр чордувус.
Ооң чугаазын таалап дыңнаар кижини мен.
Дыка-ла солун кижини. Кудавысче чалаа-
рывыска, ол келген. Даайларым-биле
аът-хөл, хүреш дугайында сеткил хандыр
хөөрөшкен улус. К.Б. Ондарның чагыг-
сүмезин дыңнап, акый-дуңмай дижи
эдержип чораанывыска, чоргаарланып
чоруур мен. Кудавысты каастагып кел-
гени база биске улуг аас-кежик деп санап
чоруур бис.

– Сөөлгү үеде Коңгар-оол Борис-
овичини дөзеп, хүрештерге чарлак-
чы-тайылбырлакчылап турар апар-
ган болгай сен. Ол база дидим базым

Айдың авазы-биле.

деп бодаар-дыр мен...

– Шынап-ла, Коңгар-оол Борис-
овичиге чедир хүрешти солун кылдыр
чарлап, тайылбырлакчылаар кижини
кайда боор. Мен база-ла Седен-Очур
Павловичиниң сүмелзэни-биле Бора-
Тайгага ооң чылдың-на эрттирип турга-
ны «Хартыга» деп хүрешке бир дугаар
чарлакчылаан мен. Улуг хүрештерге
Коңгар-оол Борисовичиниң ажил-херзэн
уламчылай бээр мен деп кым бодап чо-
раан боор, дыка улуг харысалга дээр-
зин билип турар мен. ТКУ-ну дооскаш,
юристиң дипломун холга алган кижини
мен, ажылым азы-биле ала-чайгаар
хүрештерге чарлакчылай бээр апардым.
Уругларның болгаш элээдилерниң спорт
школазында (национал оюннар школазы)
ам 3 чыл директорнуң оралакчызы болуп
ажылдап тур мен.

– Чүү-даа чүвени кылып, тудуп
чорааш өөренип болгай, чоорту чүгле
чарлакчы звес, а езулуг спортчу
тайылбырлакчының нарын ажылын
база шыдаар кылдыр өөренип-ле,
Айдың, ылаңгыя кайда-чүде хоюн ка-
дарып чоруур малчын транзисторун
ажылдадып алган хүрешти дыңнап
олурар дижик деп бодап алгаш, кым
кымны канчаар дүжүргенин каракка
көстүп турар кылдыр тайылбырлап
турар апаар болзунза, дендиги спорт-
чу комментатор болганың-на ол.

– Ындыг харын.

– Интернетте сээң мөгөйкчи-
лериң шуут эмгежок деп дыңнаан
мен ийин...

– «Ишкинниң аалчызы» деп дамчы-
дылга ажыдып алгаш, эрткен частан бээр
Тываның хоочун, аныяк-даа алдарлыг
кижилерин чалап, чугааны чорудуп тур
мен. Улус сонургаар боор чүве-дир.
Эрткен кыжын интернет дамчыштыр ха-
рылзаада бирги черни ТР-ниң Баштыңы
Ш.В. Кара-оол ээлеп турар болган, ийи
дугаар черде – ыраажы Сайзана Сюрюн,
мен үшкү черде кижини болдум.

– Чон караа көсүк болгай, эр
хөй! Мындаа бир хүреш үзүндө
дыңнаарымга, озал-ондакка тавар-
жып турдум дээн ышкаш болдун,
баштак бе азы шын бе?

– Хоорайдан үнүп бар чорааш, маши-
на үрелгеш, озал-ондакка таварыштым,
бут сынган, колдукташтарымдан чоокта
чаа чарылдым. Моюнда кемдээшкени бар
болган, чогуу амгы үеде кадыкшыл бай-
далым эки-ле-дир, ажырбас.

– Өг-бүлөңге, ажил-ижиңге, чо-
гаадыкчы чорукка чедишкиннерни
күзөдүм, чонуңга бараан болуп-ла көр,
буяны эглир болгай.

– «Чонунга бараан болуру – чолдун
экизи» дээр болгай, тыва чонумга ба-
раан болурунга кезээде белең мен.
«Тыва чуртувус, тыва дылывыс, чараш
езу-чаңчылдарывыс чидирбейн, меңге
эдилээлиңер, чонум!» деп кыйгыра-дыр
мен. Чонуну солуну «Шын» делгерең-ле
турар болзун! Кырган-ачамның холдан
салбас солуну чүве.

– Четтирдивис. Байырлыг.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.
чугаалашкан.

Чуруктарны өг-бүлениң архивин-
ден алган.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Бистиң ававыс, күш-ажылдың хоочуну **Бадыймаа Сумбуевна ТУЛУШТУҢ** бо хуннерде юбилейин демдегеп турар. Ол аныяндан тура-ла "Чыраа-Бажы" совхозка кассирлеп, бухгалтерлеп, ажилчын комитет даргалап, чонунга бараан болуп келген. Район Советиниң депутатына соңгудуп чораан. Ачавыс **Начын-оол Тулушевич-биле** 50 ажыг чыл чурттап, оолдарын өстүрген.

Төрүттүнгөш, өскөн черим
Тоолда кирген каас-чараш.
Чечек-чимис чаптып үнгөн,
Чыргакының Чашпы-Хеми.
Шартылаалар үнү чидип,
Шала күскээр апарганда
Чоон дымтыг күзөг черге
Чаяаттынып төрүттүндүм.
Чашкы шаамдан ойнап өскөн,
Чараш даштыг Чыргакы хем
Чылан өтпөс шыргайларлыг
Чылан-Дөргүн мээң чуртум.

Агы-каңгы холуй үнгөн,
Аржаан суугу аңныг-мөңнүг.
Улус-чонну эмнеп домнаан,
Улуг-Шанчыг мээң чуртум.
Юбилейиң-биле авай!

Оолдарында

РЕКЛАМА в газете «ШЫН».

8(39422)2-18-10, 89235522070,
89293589721

26 октября купол расположен ул. Кочетова, напротив «ДОМ БЫТА» **по 11 ноября**

ЦИРК

ШАПИТО

ЗВЁЗДНЫЙ КЫЗЫЛ

БИЛЕТЫ от 500 руб.

СПРАВКИ ПО ТЕЛ.: **8-923-552-11-32**

ЦИРКОВОЕ SHOW

ПОКОЛЕНИЕ

ВНИМАНИЕ АКЦИЯ!!! 2+1

Действует при наличном купоне

2019 чылда чагыдылганы кылдыртып болур «Чаа орук»

солунуң чаа үндүрүлгелерин
Чадаана хоорайның
«Универмагында»

23-кү килдистен азы эжик аксында
киоск-үгектен, Тиелелге кудумчузунда
«Аржаан»
хлеб садындан садып ап болурун
номчукчуларга дыңнадып тур бис.

Телефону: 8-923-548-95-58

Электроннуг почта:
chaa-oruk@mail.ru
«Чаа орук»

солун дамчыштыр
чарлалдар, байыр чедиришкinnerин
төлевирлиг кылып болур.

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

Чинчи Марат-ооловна ЧУЛДУМНУҢ адынга тывыскан АТ-VI №17338 дугаарлыг күш-ажыл дептериниң читкенин барымдаалааш, ону күш деп санаар.

МӨГЕЙИГ

Бистиң эргим, ынак ачавыс, кады чурттаан эжиниң быжыг чөлениги, «Күш-ажылга алдар» деп орденниң база «Тыва Республиканың алдарлыг малчыны» деп аттың эдилекчизи, «Мөген-Бүрен» КУБ-туң хойжузу **Сергек-оол Деспиович ЧАМЗЫНЫҢ** сөөлгү оруунче үдежип, биске моральдыг болгаш материалдыг даярзаны көргүскөн Тыва Республиканың Чазаанга, Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызынга, Мөңгүн-Тайга кожуун чагыргазына, кожуунунун Төлээлекчилер хуралының даргазы С.Ө. Салчакка, кожуунуң көдээ ажыл-агый эргелелинге, «Мөген-Бүрен» КУБ-туң директору Өшкү-Саар Аракчааевна Ооржаак болгаш бүгү ажилдакчыларына, Севек Алдын-оол аттыг көдээ культура бажыңының коллективинге, полиция начальнигинге, СББЖ коллективинге, «Малчын» КУБ-туң директору И.Т. Тондарга, орук-тудуг участогунуң коллективинге, «Мөген-Бүрен» сум чагыргазына, улуг төвүт башкыыс Дакпа Чытцага, даайывыс Март-оол Маадыр-оол Намзынга, Кызылдан, Өвүрдэн, Мугур-Аксындан келген төрелдеривиске, даай-күйлеривиске, даай-аваларывыска, кожоларывыска, кудаларывыска, чонувууска чылыг холуңарны сунуп, чымчак сөстериңерни сөглөп, дузалап келгениңерге, уттундурбас аар берге хуннерни бистиң-биле кады эттиргениңерни үнелеп, кудуң басып мөгейдивис.

Ачавыстың чугаакыр, хөглүг-баштак аажы-чаңы, ажилгыр-кежээ, сагыш-човар чал окур-хевири кезээ мөңгедэ бистиң-биле артар.

Өөнүң ишти, ажы-төпү

солунуң сайтызы: shyn.ruэлектроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 9164 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 3002

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.О. ХЕРТЕК.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.О. Хертек — 2-01-35.
Кол редакторнуң оралакчызы Д.С. Монгуш — 2-17-91.
Секретарь А.А. Лагзы — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Л.Б. Очур, С.С. Кужугет) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Ниилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. М.О. Ондар).
Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый (редактору А.Д.Б.Түлүш).
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эргеп, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору А.Н. Соян).
Очулга (редактору А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40101810900000010001
УФК по Республике Тыва (ГАУ РТ "Редакция
газеты "Шын" л/сч 30126174260)
БИК 049304001 ИНН 1701008465
КПП 170101001
Отделение — НБ Республика Тыва, г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албанның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солуну
2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн.
Херечилелдиндугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлап
(Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаптыг материалдарны
торларының бодалдары редакцияның түрүк-
дүүлешин барып болур. Айыттыг саннары болгаш
өскө-даа фактылары, дыңнадылары дээш автору
боттары харылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11530,
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катап үнер.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номери парлапгаже дужааганы:
график езугаар — 18.00, херек кырында — 17.00.
Солун келбейн барганда, 2-18-10 телефонне дараа.